

تحلیل محتوای سؤالات دستوری و بلاغی آزمون سراسری با نظر به آموزه- های کتب فارسی دوره دوم متوسطه

سمانه جعفری (نویسنده مسوول)^۱

حمید کر^۲

چکیده

درس زبان و ادبیات فارسی، یکی از دروس مهم آزمون سراسری است و بخشی از سؤالات این درس به قلمرو زبانی (دستور) و ادبی (بلاغت) اختصاص دارد. مسئله پژوهش حاضر این است که سؤالات آزمون سراسری در این دو بخش چه قدر با محتوای ارائه شده در کتاب‌های فارسی دوره دوم متوسطه همخوانی دارد. بدین منظور به روش تحلیل محتوا، بخش قلمرو زبانی و ادبی کتاب‌های فارسی و علوم و فنون ادبی انسانی و نیز سؤالات آزمون سراسری سال ۹۸ کلیه گروه‌های آزمایشی بررسی و با هم تطبیق داده شد. نتایج پژوهش حاکی از آن است که اغلب سؤالات گروه‌های هنر و زبان‌های خارجی از سایر گروه‌ها و نیز از محتوای ارائه شده در کتاب‌های فارسی دشوارتر است. سؤالات جز در موارد انگشت‌شمار، با محتوای آموزه‌ها همخوانی دارد و آن‌چه موجب ضعف داوطلبان در پاسخگویی به سؤالات می‌شود، اختلاف سطح مثال‌های کتاب با ابیات مطرح شده در آزمون است. اما کتاب علوم و فنون ادبی با مثال‌های متعدد و گاه متنوع، این مسئله را برای دانش‌آموزان گروه علوم انسانی حل کرده است.

کلیدواژه‌ها: موسیقی بیرونی، وزن شعر، اشعار کتاب‌های فارسی، دوره دوم ابتدایی

^۱ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران yah00@yah00.com یا samanehjafari

^۲ دبیر زبان و ادبیات فارسی استان گلستان

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۳/۱۰ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۰/۰۷/۲۰

در نظام آموزشی فعلی، دوره دوم متوسطه برای دانش‌آموزان و حتی خانواده‌های آنان، مهم‌ترین دوره تحصیلی است؛ زیرا دانش‌آموزان با توجه به دریافت‌های خود از محتوای کتاب‌های این سه سال، در کنار کسب مهارت‌هایی چون زمان‌بندی مناسب و تس‌لط بر شگردهای تست‌زنی در آزمون سراسری، سنجیده می‌شوند. به‌طور کلی ارزشیابی و آزمون، مهم‌ترین نقش را در چگونگی درس خواندن و یادگیری دانش‌آموزان دارد و می‌تواند اهداف پیش‌بینی‌شده در برنامه را به‌شدت تحت تأثیر مثبت یا منفی قرار دهد (اعتصامی، ۱۳۹۰: ۱۴) و آزمون سراسری یکی از مهم‌ترین اتفاقات آموزشی کشور است که آینده تحصیلی و شغلی دانش‌آموزان را رقم می‌زند.

از این رو مسئله آموزش و یادگیری در این دوره، اهمیت ویژه‌ای می‌یابد. «اهداف آموزش و پرورش تحقق نمی‌یابد مگر آن‌که یادگیری شکل گیرد؛ از این رو یادگیری را می‌توان قلب آموزش و پرورش دانست. به همین دلیل تمام جهت‌گیری‌ها باید به‌گونه‌ای ترتیب داده‌شود که به یادگیری منجر شود» (محمدی باغملایی، ۱۳۹۵: ۳۹).

معلم، دانش‌آموز و محتوای آموزشی، سه عامل مهم برای اتفاق افتادن یادگیری هستند و یک برنامه دقیق و جامع باید به هر سه این عوامل توجه داشته‌باشد. در آموزش و پرورش کشور با توجه به وجود نظام متمرکز آموزشی، نقش و اهمیت کتاب به‌عنوان ابزار آموزشی آشکار است. کتاب درسی وسیله اصلی تعلیم و تربیت است و معلمان و دانش‌آموزان در فعالیت‌های یاددهی-یادگیری به این ماده آموزشی تکیه دارند (ملکی، ۱۳۸۹: ۱۹۷).

در واقع کتاب درسی به‌عنوان برنامه و تعیین‌کننده کیفیت یادگیری، بسیار مهم تلقی می‌شود و جای بررسی دارد و بازنگری، تجدید نظر، اصلاح برنامه و محتوای کتاب‌های درسی زمینه‌های رشد برنامه‌ریزی پیشرفت تحصیلی را فراهم می‌آورد (رئیس دانا، ۱۳۷۵: ۸۸)؛ زیرا همان‌گونه که کتاب درسی مناسب می‌تواند جریان تدریس را تسهیل کند، کتابی که دارای ابهام است می‌تواند در جریان آموزش مانع فعالیت‌های آزاد و خلاقانه معلم در زمان تدریس شود (هریسون، ۲۰۰۱: ۴۰۱). اما تدوین یک محتوای آموزشی به‌روز با قابلیت پرورش تمامی ساحت‌های شناختی، کار دشواری است. یک محتوای آموزشی مناسب باید «شامل فرصت‌هایی جهت پرورش مفاهیم، مهارت‌ها، تعمیم‌ها، نظریه‌ها، فعالیت‌های شناختی و عملی، پرسش‌های عمیق-دهنده به یادگیری، مصادیق، انگیزه‌ها، ارزش‌ها و ... باشد و با توجه به اصولی چون درونی‌سازی، ارتباط چندوجهی، یادگیری یک‌پارچه، اولویت صلاحیت‌ها و یادگیری مشترک، تعدد منابع، روش‌ها و فرصت‌های یادگیری، درهم تنیدگی، اهمیت، اعتبار، علاقه، سودمندی، قابلیت‌های یادگیری، ارتقای آستانه قابلیت اجرا و توالی انتخاب شود» (جلال‌نژاد، ۱۳۹۴: ۳۱).

درس زبان و ادبیات فارسی نیز از مهم‌ترین دروس عمومی در آزمون سراسری همه گروه‌های آزمایشی است؛ چون بالاترین ضریب (ضریب ۴) را در میان دروس عمومی دارد. در گروه علوم انسانی نیز این درس از اهمیتی مضاعف برخوردار است و در بخش اختصاصی نیز با عنوان علوم و فنون ادبی و ضریب بالا سنجیده می‌شود.

در کتاب‌های فارسی فعلی، آموزش نکات دستوری و بلاغی در دو بخش مجزا تحت عنوان قلمرو زبانی و قلمرو ادبی صورت می‌پذیرد. قلمرو زبانی دامنه گسترده‌ای دارد و می‌توان به‌طور کلی آن را به سطوح کوچک‌تر زیر تقسیم کرد:

الف) سطح واژگانی یا صرفی: در این سطح، لغت‌ها از نظر فارسی یا غیرفارسی بودن، نوع ساختمان (ساده، مشتق و مرکب)، روابط معنایی کلمات از قبیل ترادف، تضاد، تضمن، تناسب، نوع گزینش و همچنین درست‌نویسی بررسی می‌شود.

ب) سطح دستوری یا نحوی: در این سطح، متن از دید ترکیبات و قواعد دستوری، کاربردهای دستوری تاریخی و کوتاهی و بلندی جمله‌ها بررسی می‌شود. قلمرو ادبی نیز که اغلب به اسم «آرایه‌ها» شناخته می‌شود، به موارد ذیل می‌پردازد:

الف) موسیقی شعر یا همان وزن و قافیه و ردیف و نیز قالب‌های شعری.

ب) عناصر بیانی (تشبیه، استعاره، مجاز و کنایه)

ج) آرایه‌های معنوی؛ مثل مراعات نظیر، تلمیح تضمین، ایهام و ...

د) آرایه‌های لفظی؛ مانند واج‌آرایی، تکرار، سجع و جناس.

با توجه به اهمیت کتاب درسی و محتوای آموزشی مطرح‌شده در آن، ضروری است که مطالعاتی در زمینه کارایی کتاب‌های مذکور از نظر نیل به اهداف مد نظر برنامه‌ریزان درسی صورت گیرد تا مشخص شود که به‌راستی ضعف دانش زبانی (دستور) و ادبی (بلاغت) فارغ‌التحصیلان که در مرحله اول در آزمون سراسری نمود می‌یابد و داوطلبان را به گذراندن دوره‌های مختلف در آموزشگاه‌های کنکور وامی‌دارد، نشان از ضعف در محتوا و تدریس آن دارد یا به سطح پرسش‌های آزمون سراسری بازمی‌گردد. به تعبیری دیگر، پژوهش حاضر به دنبال رسیدن به پاسخ این سؤالات است که آن‌چه در بخش قلمرو زبانی (دستور) و ادبی (بلاغت) در آزمون سراسری مورد سنجش و ارزیابی قرار می‌گیرد، چه تناسبی با محتوای کتاب درسی و یادگیری دانش‌آموزان در کلاس‌های درس دارد؟ و سؤالاتی که در آزمون سراسری از بخش‌های مورد نظر طرح شده، از همان مطالبی است که در کتاب‌های درسی آموزش داده شده یا چیزی ورای کتاب درسی در آزمون سراسری ارزیابی می‌شود؟

ادبیات و پیشینه پژوهش

آزمون سراسری آزمون است که برای سنجش دانسته‌های علمی داوطلبان ورود به دانشگاه‌ها، برخلاف کشورهای اروپایی و ایالات متحده آمریکا، در برخی کشورها مانند ایران، چین و کره جنوبی برگزار می‌شود. در ایران، سازمان سنجش آموزش کشور که سازمانی تحت نظر وزارت علوم، تحقیقات و فناوری است، متولی اصلی برگزاری کنکور سراسری برای ورود به دانشگاه‌های دولتی است.

اولین کنکور ایران در سال ۱۳۴۸ برگزار شد و ۴۷,۷۰۳ نفر داوطلب در آن شرکت کردند. سؤالات نخستین دوره کنکور، به صورت سؤالات جواب کوتاه طراحی شده بود. در سال‌های اخیر، این آزمون هر سال یک بار در ماه تیر برگزار می‌شود و از سال ۱۳۷۷ به صورت یک مرحله‌ای و برای پنج گروه آزمایشی علوم ریاضی و فنی، علوم تجربی، علوم انسانی، زبان‌های خارجی و هنر به طور جداگانه برگزار می‌شود و درس زبان و ادبیات فارسی از مهم‌ترین دروس عمومی در همه گروه‌های آزمایشی است؛ زیرا بالاترین ضریب (ضریب ۴) را در میان دروس عمومی دارد. در گروه علوم انسانی نیز این درس از اهمیتی مضاعف برخوردار است و در بخش اختصاصی نیز با عنوان علوم و فنون ادبی و ضریب بالا سنجیده می‌شود.

در طول این سال‌ها، کتاب‌های فارسی متنوعی تألیف شده که البته هر یک دارای محاسن و معایبی بوده؛ اما در همگی این سال‌ها، آموزش نکات دستوری و بلاغی از دغدغه‌های مؤلفین بوده است. بعضی کتاب‌های جدیدالتألیف را کارآمدتر می‌دانند و برخی معتقدند کتاب‌های پیشین در آموزش نکات دستوری و بلاغی موفق‌تر بوده است. البته که عوامل متعددی در ضعف یادگیری این درس مؤثر است، ولی «باور مشترک همگان این است که ریشه این کاستی به عنوان یک مشکل آموزشی، در آموزش‌های دوره ابتدایی و متوسطه قابل شناسایی است و بخش قابل توجهی از آن به معلمان و محتوای کتاب درسی برمی‌گردد» (قاسمیان، ۱۳۷۶؛ کاووسی‌نژاد و زندی‌مقدم، ۱۳۸۲).

به سبب اهمیت آزمون سراسری و جایگاه آن در سنجش و ارزیابی نهایی آموخته‌های دانش‌آموزان، پژوهش‌هایی در این حوزه به انجام رسیده که در این بخش به تعدادی از جدیدترین آن‌ها که به روش کتاب‌خانه‌ای و بر پایه تحلیل سؤالات آزمون صورت گرفته، اشاره خواهد شد:

چگینی و همکاران (۱۳۹۸) پژوهشی با عنوان «داده‌های گمشده در آزمون‌های سراسری ورود به دانشگاه: مبانی نظری و شواهد مبتنی بر داده‌های واقعی» ارائه نمودند. نتایج به دست آمده از این مقاله، نشان از ثبات رخداد داده‌های گمشده در ابعاد مختلف شایستگی و غیرقابل اغماض بودن داده‌های گمشده در تحلیل‌های آماری دارد. رضوانی‌فر و همکاران (۱۳۹۵) نیز پژوهشی با عنوان «همترازسازی نمرات دروس ریاضی و فیزیک رشته علوم تجربی آزمون کنکور سراسری

سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۸۹ براساس نظریه‌های کلاسیک و جدید اندازه‌گیری» ارائه نمودند. حاتمی و رضوانی‌فر (۱۳۹۴) نیز پژوهشی با عنوان «بررسی تفاوت نمرات نفرات برتر گروه‌های آزمایشی ریاضی، تجربی و علوم انسانی در کنکور سراسری ۱۳۹۰ بر اساس سطوح شناختی بلوم» دارند. هدف این پژوهش تجزیه و تحلیل سؤالات سه گروه آزمایشی علوم ریاضی، علوم تجربی و علوم انسانی بر اساس سطوح شناختی بلوم بوده. ایزانلو و همکاران (۱۳۹۱) نیز پژوهشی با عنوان «کاربرد مدل چندگزینه‌ای در تحلیل سؤال و مقایسهٔ برازش و آگاهی آن با مدل سه پارامتری (مورد: بخش زیست‌شناسی آزمون سراسری ۱۳۹۱)» ارائه نمودند و به این نتیجه رسیدند که می‌توان از مدل چندگزینه‌ای در کنار سایر روش‌ها برای افزایش آگاهی به عملکرد گزینه‌های سؤال استفاده کرد. افزون بر این موارد، در سال ۱۳۸۵ مقاله‌ای با عنوان «تحلیل محتوای پرسش‌های اختصاصی گروه آزمایشی زبان انگلیسی آزمون سراسری ورودی دانشگاه‌های کشور» توسط رزمجو به چاپ رسیده‌است و در سال ۱۳۹۰ نیز اعتصامی در مقالهٔ «آزمون سراسری در ترازوی نقد» به سؤالات درس معارف اسلامی پرداخته‌است؛ اما تا کنون در زمینهٔ تحلیل سؤالات آزمون در ادبیات فارسی، پژوهشی صورت نپذیرفته‌است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از حیث هدف، کاربردی است و به روش تحلیل محتوای تلفیقی (کمی و کیفی) به توصیف پیمایشی دو دسته از متون، یعنی بخش قلمرو زبانی و ادبی کتاب‌های فارسی متوسطهٔ دوم و سؤالات مربوط به این دو بخش در آزمون‌های سراسری سال ۹۸ رشته‌های مختلف و مقایسهٔ این دو می‌پردازد.

جامعهٔ آماری این پژوهش، بخش قلمرو زبانی و ادبی کتاب‌های فارسی اول دبیرستان (دهم) چاپ سال ۱۳۹۶، دوم دبیرستان (یازدهم) چاپ ۱۳۹۷ و سوم دبیرستان (دوازدهم) سال ۱۳۹۸، کتاب علوم و فنون ادبی سال اول انسانی (دهم) چاپ ۱۳۹۶، سال دوم انسانی (یازدهم) چاپ ۱۳۹۷ و سال سوم انسانی (دوازدهم) چاپ ۱۳۹۸ و نیز سؤالات مربوط به دانش زبانی و ادبی (دستور و بلاغت) آزمون سراسری سال ۹۸ در رشته‌های علوم انسانی، علوم تجربی، علوم ریاضی و فنی، هنر و زبان‌های خارجی است.

اما محدودیت مهم این پژوهش، بررسی آزمون سراسری یک سال است؛ زیرا به سبب جدیدالتألیف بودن کتاب دوازدهم و تغییر کتاب‌های پایهٔ دهم و یازدهم، بررسی آزمون‌های قبل برای تطبیق با کتاب‌های درسی فایده‌ای نداشت. بدیهی است در صورت تکرار پژوهش با جامعهٔ آماری وسیع‌تر در سال‌های بعد، نتایجی با قابلیت تعمیم بیشتر به دست خواهد آمد.

یافته‌های پژوهش

فراوانی سؤالات مربوط به دستور و بلاغت در آزمون‌ها

بررسی سؤالات آزمون در پنج گروه، حاکی از بودجه‌بندی موضوعی سؤالات است. به طوری که گویی طراحان سؤال ملزم به طرح ۴ سؤال از قلمرو زبانی و ۴ سؤال از قلمرو ادبی کتاب فارسی برای تمام گروه‌های آزمایشی بوده‌اند که تنها در گروه علوم تجربی اختلافی جزئی (۵ سؤال زبانی) دیده می‌شود. بنابراین، در هر گروه آزمایشی، ۸ سؤال از مجموع ۲۵ سؤال به این دو حوزه اختصاص دارد. در گروه علوم انسانی نیز داوطلبان علاوه بر پاسخ به سؤالات عمومی، در بخش تخصصی به ۸ سؤال از آرایه‌ها و ۱۰ سؤال از عروض پاسخ خواهند داد. این امر نشان می‌دهد که داوطلبان کنکور سراسری با توجه به این نوع طرح سؤال، باید به صورت هدفمند مطالعه کنند تا آمادگی لازم برای پاسخگویی به سؤالات این دو بخش را داشته باشند.

نکته قابل تأمل این است که داوطلبان گروه علوم انسانی در پاسخگویی به سؤالات زبانی هیچ تفاوتی با سایر گروه‌ها ندارند و این نقطه ضعفی است که البته ناشی از مشکل بی‌توجهی به دانش زبانی (دستور زبان) در کتاب‌های علوم و فنون ادبی است.

فراوانی سؤالات از منظر شیوه طرح سؤال در آزمون‌ها

نکته دیگر قابل بررسی در سؤالات درس زبان و ادبیات فارسی آزمون سراسری، شکل طرح سؤالات است که ظاهراً آن نیز از الگوی مشخصی پیروی می‌کند. اگرچه در برخی موارد ناهماهنگی‌های قابل نقدی وجود دارد.

جدول شماره ۱: فراوانی سؤالات از منظر شیوه طرح سؤال

شکل طرح سؤالات	تجربی	ریاضی	هنر	زبان	عمومی انسانی	اختصاصی انسانی
تشخیص آرایه‌های بیت	۱	۱	۲	۲	۱	۱
تشخیص ترتیبی از آرایه‌ها در چهار گزینه	۱	۱	۱	۱	۱	۲
تطبيق آرایه‌های مقابل هر بیت	۱	-	۱	۱	۱	۱
تشخیص ذکر نشدن وجه شبه		۱				
تشخیص تعداد تشبیه	۱					

	۱					تشخیص تشبیه گسترده و فشرده
۲						تشخیص عدم وجود آرایه مشخص در ابیات
۱						تشخیص وجود آرایه مشخص در ابیات
				۱		تشخیص آرایه‌ی ناموجود در یک بیت
	۱	۲	۱	۱	۲	تشخیص نقش دستوری واژه‌های مشخص شده
	۱	۱	۱	۱		شکل نمودار وابسته و وابسته
	۱		۱		۱	بررسی چهار گزینه متفاوت درباره یک بیت
		۱	۱		۱	تعداد وابسته یا صفت پیشین و پسین
				۱	۱	تشخیص انواع «ان»
				۱		پیدا کردن حذف فعل
	۱					تشخیص کلمات هم‌آوا

طبق این جدول، در بخش دانش ادبی، تشخیص آرایه‌های بیت، تشخیص ترتیبی از آرایه‌ها در چهار گزینه و تطبیق آرایه‌های مقابل هر بیت از پرتکرارترین شکل سؤالات است که جز در یک مورد، در هر پنج گروه آزمایشی و نیز در سؤالات تخصصی علوم انسانی وجود دارد. نکته قابل نقد از این منظر، دشواری بیشتر سؤالات گروه هنر و زبان در مقایسه با دو گروه علوم تجربی و ریاضی و فنی است؛ مسئله‌ای که با توجه به سطح تحصیلی داوطلبان این گروه‌ها گمان می‌رفت برعکس باشد. به بیان دیگر، شمارش تعداد تشبیه و تشخیص ذکر نشدن وجه شبه در یکی از گزینه‌ها که از تشخیص آرایه‌های موجود در یک بیت ساده‌تر است، در گروه تجربی و ریاضی مطرح شده‌است. دیگر آن که در گروه ریاضی به جای سؤال دشوار و وقت‌گیر، تشخیص

ترتیبی از آرایه‌ها در چهار گزینه، عدم وجود یک آرایه در ابیات آورده شده‌است. وجود تشبیه گسترده و فشرده نیز سؤال منحصر به فردی است که تنها در عمومی انسانی مطرح شده که با توجه به وجهه تخصصی سؤال، قابل قبول می‌نماید.

در بخش دانش زبانی نیز تشخیص نقش دستوری واژه‌های مشخص شده و شکل نمودار وابسته وابسته، پرتکرارترین سؤال است. در این بخش نیز همان مسئله قبل تکرار شده‌است؛ برای مثال گروه‌های تجربی و ریاضی هر کدام ۱ سؤال درباره انواع «ان» دارند که در مقایسه با سؤالات جایگزین در گروه هنر و زبان، ساده‌تر است. همچنین گروه ریاضی به جای سؤال درباره تعداد وابسته یا صفت پیشین و پسین که در سایر گروه‌های آزمایشی آمده، سؤال ساده‌ای در مورد حذف فعل دارد.

فراوانی موضوعات زبانی و ادبی در آزمون‌ها

سؤالات آزمون سراسری از منظر موضوعات مطرح شده در آن نیز قابل بررسی است. جدول ذیل نشان می‌دهد که در بخش زبانی، بیشترین سؤالات به ترتیب از مبحث نقش‌های دستوری، وابسته وابسته، وابسته پیشین و پسین، حذف فعل، نقش تبعی، نوع ترکیب وصفی و ... است. در بخش دانش ادبی نیز نقش تشبیه، استعاره و مجاز پررنگ است. در سؤالات اختصاصی گروه علوم انسانی نیز ۵ سؤال به تشخیص وزن، دو سؤال به درست و نادرستی قافیه، دو سؤال به اختیارات زبانی و وزنی و یک سؤال به نام وزن اختصاص دارد.

جدول شماره ۲: فراوانی موضوعات

آزمون	قلمرو زبانی	قلمرو ادبی
زبان	نقش دستوری (۲) - وابسته وابسته (۱) - وابسته پیشین و پسین (۱)	استعاره (۴) - ایهام تناسب (۱) - مجاز (۴) - اغراق (۱) - ایهام (۲) - مراعات نظیر (۱) - جناس تام (۲) - تشبیه (۲) - پارادوکس (۲) - اسلوب معادله (۱) - حسن تعلیل (۱) - تلمیح (۱) - حسن آمیزی (۱) - تشخیص (۱)
ریاضی	حذف فعل (۱) - نقش دستوری (۱) - ان (۱) - وابسته وابسته (مضاف‌الیه مضاف‌الیه) (۱)	تشبیه (۳) - ایهام (۱) - حسن آمیزی (۱) استعاره (۲) - پارادوکس (۲) - اسلوب معادله (۱) - مجاز (۱) - مراعات نظیر (۱) حسن تعلیل (۱)

تجربی	ترکیب وصفی (۱) - وابسته پیشین (۱) - نقش دستوری (۲) - تعداد جمله (۱) - جمله اسنادی (۱) - واژه مرکب (۱) - ان (۱)	تشبیه (۲) - ایهام (۱) - جناس (۲) کنایه (۱) - استعاره (۱) - اسلوب معادله (۱) - تشخیص (۱) - مجاز (۱) - تضاد (۱)
هنر	وابسته وابسته (۱) - نقش دستوری (۱) - نقش تبعی (۱) - حذف فعل (۱) - صفت پیشین و پسین (۱)	تلمیح (۲) - تضمین (۱) - حسن تعلیل (۱) - تشبیه (۲) - تضاد (۱) - ایهام (۱) - پارادوکس (۱) - حس آمیزی (۱) - مجاز (۱) - استعاره (۱)
اختصاصی انسانی	درست و نادرستی قافیه (۲) - اختیارات (۲) - تشخیص وزن (۵) - نام وزن (۱)	ایهام (۶) - ایهام تناسب (۴) - کنایه (۱) - تشبیه (۴) - مجاز (۳) - استعاره (۵) - جناس تام (۱) - تلمیح (۱) - لف و نشر (۲) - واج آرای (۱) - اسلوب معادله (۱) - حس آمیزی (۲) - حسن تعلیل (۱)
عمومی انسانی	وابسته وابسته (۱) - هم‌آوا (۱) - واو عطف (۱) - نقش تبعی (۱) - نقش دستوری (۲)	تشبیه (۲) - استعاره (۲) - تشخیص (۱) - تلمیح (۳) - تضاد (۱) - ایهام (۲) - جناس تام (۱) - پارادوکس (۲) - اسلوب معادله (۱) - مجاز (۲) - حسن تعلیل (۱) - جناس (۱) - حس آمیزی (۲)

مقایسه سطح محتوای کتاب‌ها با سؤالات آزمون‌ها

دانش زبانی (دستور زبان)

۱. نقش دستوری

با توجه به مقایسه‌ای که بین سؤالات طرح‌شده در گروه‌های مختلف آزمایشی و مثال‌ها و مطالب کتاب درسی در مورد نقش دستوری صورت گرفت، مشخص گردید که مثال‌های کتاب، در مقایسه با ابیات مطرح‌شده در این بخش در آزمون‌ها، محدود و ابتدایی بوده و در حد سؤالاتی که در آزمون‌ها طرح گردیده، نیست. به عبارتی در این مبحث، توضیحات کامل و جامع با مثال‌های متنوع در کتاب درسی ذکر نشده است.

اما با وجود دشواری نسبی ابیات مطرح‌شده در آزمون‌ها، پاسخ‌های چهارگزینه‌ای به گونه‌ای است که رسیدن به جواب چندان دشوار نیست. تنها در مورد بیت‌ی که در آزمون هنر آمده، با توجه به «رای فک اضافه و گزینه‌های مطرح‌شده، رسیدن به پاسخ دشوار است.

در بعضی از گروه‌ها نیز سؤال نقش دستوری به‌گونه دیگری مطرح شده‌است؛ برای مثال در آزمون تجربی و عمومی انسانی، دانش‌آموزان باید با خواندن چهار گزینه، جملات چهارجزیی با مفعول و مسند را تشخیص دهند که گزینه‌های گروه انسانی دشوارتر است. این مسئله‌ای است که به‌صراحت در کتاب‌های درسی مطرح شده؛ اما مثال‌های کتاب همگی از نثر است و دانش‌آموزان و داوطلبان کنکور برای پاسخگویی به سؤالات، ناچارند به منابع و سؤالات خارج از کتاب رجوع نمایند و صرفاً با خواندن کتاب درسی قادر به پاسخگویی سؤالات نخواهند بود.

در این بخش، گروه زبان سؤال متفاوتی دارد که از نظر شکل طرح سؤال، کمی گیج‌کننده‌تر از سؤالات سایر گروه‌ها می‌نماید.

۲. وابسته و وابسته

در کتاب درسی درباره‌ی وابسته و وابسته توضیحی مختصر داده‌شده و وابسته و وابسته به ممیز، مضاف‌الیه مضاف‌الیه، صفت مضاف‌الیه، صفت صفت و قید صفت تقسیم‌بندی شده و برای هر یک مثال‌هایی ساده آورده شده‌است؛ اما در سؤالات کنکور عبارات پیچیده‌ای حتی در دل ابیات مطرح شده‌است که با سطح مثال‌های کتاب همخوانی ندارد.

نکته قابل نقد دیگر دشوار بودن سؤالات گروه زبان و هنر در این مقوله است؛ این در حالی است که دانش‌آموزان گروه ریاضی تنها باید تشخیص دهند که در کدام گزینه، مضاف‌الیه مضاف‌الیه وجود ندارد و تجربی‌ها اساساً سؤالی از این مبحث دشوار ندارند.

۳. وابسته پیشین و پسین

کتاب درسی به‌صورت مختصر و مفید تمام وابسته‌های پیشین و پسین را با ذکر مثال بیان کرده و سؤالات طرح‌شده در کنکور نیز در هر سه گروه آزمایشی تجربی (۲ مورد)، هنر و زبان به شمارش تعداد وابسته‌های موجود در عبارت پرداخته که به نظر می‌رسد داوطلب با خواندن کتاب درسی بتواند پاسخگویی این سؤالات باشد. گروه‌های ریاضی و علوم انسانی نیز چنین سؤالی ندارند.

۴. حذف فعل

سؤال در مورد حذف فعل فقط در گروه‌های آزمایشی ریاضی و هنر آمده که به نظر می‌رسد در سطح کتاب درسی است و دشواری چندانی ندارد.

۵. تشخیص نوع پسوند «ان»

این سؤال آسان که در گروه‌های آزمایشی ریاضی و تجربی آمده، مطابق و حتی آسان‌تر از مثال‌های کتاب است و داوطلب با خواندن کتاب به‌راحتی می‌تواند پاسخگویی آن باشد.

این مبحث تنها در گروه علوم انسانی مطرح شده و در سال‌های پیش از دوره دوم متوسطه تدریس شده‌است.

۷. سؤالات ترکیبی (ترکیبی از چند مبحث دستوری)

علاوه بر موارد مذکور، سؤالاتی در آزمون وجود دارد که چند مبحث متفاوت را در ذیل یک جمله یا بیت مشخص مطرح می‌کند. دانش‌آموز باید برای پاسخ به این سؤالات، با مباحث نقش دستوری، جملات اسنادی، حذف فعل، واژه مرکب، نقش‌های تبعی، انواع «واو» و انواع صفت آشنا باشد. علاوه بر نقش دستوری و حذف فعل که به صورت مستقل نیز پرسش شده‌بود و با محتوای کتاب‌ها مقایسه شد، به سایر مطالب مطرح‌شده در کتاب‌های درسی اشاره شده؛ اما سطح مثال‌های کتاب با ابیات و جملات این سؤالات همخوانی ندارد. مثال‌های کتاب بسیار ساده و به دور از نکته‌های کنکوری است و اغلب در سطح عبارات و جملات (نثر) مطرح شده است. البته در این دسته از سؤالات، دانش‌آموز می‌تواند با احاطه بر برخی از مباحث مطرح‌شده، با رد گزینه‌های نادرست به جواب برسد.

دانش ادبی (بلاغت)

از آن‌جا که اغلب سؤالات این بخش به صورت ترکیبی احاطه داوطلبان بر چند مبحث (آرایه) را می‌سنجد، به بررسی میزان توجه به عناصر بیانی و آرایه‌های مهم در آزمون‌های گروه‌های مختلف و مقایسه آن با محتوای ارائه‌شده در کتاب‌های فارسی خواهیم پرداخت.

۱. تشبیه

به دلیل اهمیت این آرایه، در تمام گروه‌های آزمایشی از این آرایه سؤال شده‌است. در کتاب‌های عمومی بیش از ۲۰ مثال از تشبیه بیان شده؛ اما اکثر مثال‌های کتاب، تشبیهات گسترده با ذکر مشبه و مشبه‌به و وجه شبه و ادات تشبیه هستند و کمتر از تشبیه بلیغ مثال ذکر شده‌است؛ ولی سؤالات آزمون اکثراً بر مبنای تشبیه بلیغ و فشرده است. در شکل ارائه سؤالات این بخش نیز اغلب تشخیص آن در کنار آرایه‌های دیگر مد نظر است؛ اما در آزمون تجربی، تشخیص تعداد تشبیهات ابیات، در گروه ریاضی، تشخیص عدم اشاره به وجه شبه در ابیات و در گروه انسانی (عمومی) تشخیص تشبیه گسترده و فشرده به صورت مستقل مد نظر قرار گرفته‌است.

آرایه مهم و زیبایی تشبیه، ۴ سؤال از آزمون اختصاصی گروه علوم انسانی را نیز به خود اختصاص داده‌است. با بررسی مثال‌های کتاب مشخص گردید بیش از ۳۰ مثال از این آرایه ذکر شده؛ ولی متأسفانه در کتاب علوم و فنون به انواع تشبیه از نظر شکل اشاره‌ای نشده‌است. اشاره‌ای گذرا به انواع تشبیه تفضیل، مضمرو ... می‌توانست با گسترش نگاه دانش‌آموزان نسبت به تشبیه

به آنان در تشخیص آن کمک کند. با این حال، تمامی سؤالات آزمون در این گروه تقریباً هم سطح مثال‌های کتاب بوده و دانش‌آموزان با مطالعه کتاب درسی به راحتی می‌توانستند پاسخگوی سؤالات باشند.

۲. استعاره

مثل اکثر آرایه‌های دیگر، با وجود این‌که در کتاب درسی بیش از ۲۰ مثال از استعاره آمده‌است، طراحان از هیچ کدام از این مثال‌ها در طراحی سؤال‌ها استفاده نکرده‌اند و همه سؤالات و بیت‌هایی که در تشخیص این آرایه آمده، خارج از مثال‌های کتاب بوده و داوطلب برای پاسخگویی به سؤالات این آرایه، نیازمند اطلاعات اضافی و مهارت تشخیص کاربردی بوده‌است؛ اما از نظر پراکندگی سؤالات، توجه خوبی به این آرایه شده و در همه گروه‌ها از این آرایه سؤال طرح شده‌است. بیشترین سؤال در گروه آزمایشی انسانی (اختصاصی) با ۵ سؤال و کمترین، در گروه‌های آزمایشی تجربی، هنر و عمومی انسانی می‌باشد.

با توجه به این‌که در کتاب‌های علوم و فنون ادبی، نزدیک به ۳۰ مثال در شکل‌های متنوع از استعاره ذکر شده، اگر داوطلب تمام این مثال‌ها را با دقت مطالعه می‌کرد، به راحتی می‌توانست به سؤالات آزمون پاسخ دهد؛ زیرا تمامی سؤالات در سطح مثال‌های کتاب بوده و کتاب علوم و فنون گروه عمومی انسانی به اندازه کافی به این آرایه پرداخته و حق مطلب را ادا کرده‌است.

۳. مجاز

در کتاب درسی، ۸ مثال از مجاز ذکر شده و در آزمون سراسری، ۴ سؤال در گروه زبان، ۱ سؤال در گروه ریاضی، ۱ سؤال در گروه تجربی، ۱ سؤال در گروه هنر و ۲ سؤال در گروه انسانی (عمومی) طرح گردیده‌است.

این سؤالات از نظر سطح، در سطح مثال‌های کتاب و حتی ساده‌تر از آن است و داوطلب با اطلاعاتی که در ضمن خواندن کتاب کسب کرده، می‌تواند پاسخگوی سؤال این مبحث باشد؛ چراکه اغلب سؤالات مجاز بر پایهٔ علاقهٔ جزء و کل و حال و محل است؛ در حالی که در مثال‌های کتاب به سایر علاقه‌ها و نیز نمونه‌های دشوارتر این دو علاقه توجه شده‌است.

در آزمون اختصاصی گروه علوم انسانی نیز ۳ سؤال از مبحث مجاز وجود دارد که با توجه به ذکر ۱۶ مثال از مجاز در شکل‌های متنوع در کتاب‌های علوم و فنون، سؤالات مجاز در این بخش نیز فراتر از سطح مثال‌های کتاب‌های درسی نبوده‌است.

۴. کنایه

ظاهراً طراحان سؤال در اکثر گروه‌ها، التفات لازم را به بحث کنایه نداشته‌اند و از این مبحث، تنها ۱ سؤال در گروه آزمایشی تجربی آمده‌است؛ این در حالی است که کتاب درسی بیش از ۲۰ مثال متنوع در مورد کنایه ذکر کرده و توجه خاصی به این آرایه داشته‌است.

در آزمون اختصاصی گروه علوم انسانی نیز تنها یک سؤال از کنایه مطرح شده است که بسیار کم به نظر می‌رسد. کتاب درسی با ذکر بیش از ۳۰ مثال، کاملاً این آرایه را تشریح کرده و به آن پرداخته است. جای سؤال دارد که با وجود توجه مؤلفان کتاب‌های درسی، چرا طراحان سؤال این گروه آزمایشی، التفات چندانی به آن از خود نشان نداده‌اند.

۵. ایهام

در گروه‌های زبان (۲ مورد)، ریاضی (۱ مورد)، تجربی (۱ مورد)، هنر (۱ مورد) و عمومی انسانی (۲ مورد) از ایهام سؤال شده است؛ این در حالی است که کتاب فقط به بیان ۲ مثال از ایهام اکتفا کرده و سؤال‌های آزمون‌ها بالاتر از سطح مثال‌های کتاب است. از آرایهٔ زیبا و مهم ایهام، ۶ سؤال در شکل‌های مختلف در آزمون اختصاصی گروه علوم انسانی طرح گردیده است. کتاب‌های علوم و فنون نیز با ذکر بیش از ۱۰ مثال مختلف، کاملاً دقیق این آرایه را تشریح و تفهیم کرده‌اند که بجا می‌نماید؛ اما به هر تقدیر تشخیص این آرایه به سبب لزوم احاطه بر معانی کلمات، همواره دشوار است.

۶. ایهام تناسب

از این آرایهٔ نسبتاً دشوار، تنها یک سؤال در گروه آزمایشی زبان آمده؛ در حالی که در کتاب‌های درسی هیچ مطلب و مثالی از این آرایه نیامده و این سؤال کاملاً خارج از کتاب است. در کتاب‌های علوم و فنون ادبی، ۸ مثال از آرایهٔ مهم و دشوار ایهام تناسب ذکر شده و ۳ سؤال از سؤالات آرایه‌های ادبی در گروه علوم انسانی (اختصاصی) نیز مربوط به این آرایه بوده است. بررسی مثال‌ها و سؤالات نشان می‌دهد که سؤالات این آرایه نیز خیلی دشوارتر از سطح مثال‌های کتاب نیست.

۷. پارادوکس

این آرایه در گروه آموزشی زبان ۲ سؤال، در گروه ریاضی ۲ سؤال، در گروه هنر ۱ سؤال و در گروه عمومی انسانی ۲ سؤال به خود اختصاص داده است. در بررسی و مطابقت سؤال‌ها با مثال‌های کتاب و با توجه به این که تنها ۳ مثال از این آرایه در کتاب ذکر شده، سؤالات آزمون کمی بالاتر از سطح مثال‌های کتاب به نظر می‌رسد و داوطلب برای پاسخگویی به سؤالات این آرایه، نیازمند منابع دیگر و مطالعه گسترده بوده است. از این آرایه هیچ سؤالی در آزمون اختصاصی گروه علوم انسانی طرح نشده است. با توجه به اهمیت این آرایه و مثال‌های خوب کتاب علوم و فنون در باب آن، جا داشت حداقل ۱ سؤال از سؤالات ادبی به این آرایه اختصاص می‌یافت.

۸. اسلوب معادله

از این آرایه، ۴ مثال در کتاب درسی ذکر شده که مثال‌های خوب و مفیدی است؛ اما بررسی سؤالات کنکور، نشان می‌دهد که این سؤالات کمی بالاتر از سطح مثال‌های کتاب است و برای دانش‌آموزانی که ادبیات را به صورت تخصصی در رشته انسانی نخوانده‌اند، جواب دادن به این سؤالات کمی مشکل به نظر می‌رسد.

در آزمون اختصاصی گروه علوم انسانی نیز ۱ سؤال از آرایه اسلوب معادله مطرح شده است. با توجه به ۱۴ مثال بسیار خوبی که درباره اسلوب معادله در کتاب درسی ذکر شده، جواب دادن به این سؤال ساده آزمون، مشکل به نظر نمی‌رسد.

۹. حسن تعلیل

از این آرایه در همه گروه‌های آزمایشی، بجز تجربی، سؤال آمده و طراحان توجه خاصی به این آرایه داشته‌اند؛ این در حالی است که در کتاب درسی، تنها یک مثال از این آرایه ذکر شده است:

بید مجنون در تمام عمر، سر بالا نکرد حاصل بی حاصلی نبود بجز شرمندگی
حال این که سؤالات آزمون از بیت‌های بسیار متنوع استفاده کرده و بالاتر از سطح مثال‌های کتاب است.

در گروه علوم انسانی، ۹ مثال در شکل‌های متنوع از این آرایه در کتاب علوم و فنون ذکر شده و ۱ سؤال نیز در آزمون از این آرایه طرح گردیده است. با توجه به مثال‌های متنوع کتاب، داوطلبان می‌توانستند با مطالعه دقیق مثال‌های کتاب، این آرایه را کاملاً متوجه شوند و به سؤال آزمون پاسخ دهند.

۱۰. تلمیح

کتاب درسی درباره این آرایه فقط به در خیبر و وحی الهی توسط جبرئیل و سخن گفتن حضرت علی (ع) به چاه بسنده کرده؛ در حالی که سؤالات ذکر شده در کنکور، به مسائلی فراتر همچون: داستان حضرت موسی (ع)، داستان اسکندر، حضرت سلیمان، حضرت یوسف و کنعان، آب حیات حضر و... اشاره کرده است و به نظر می‌رسد داوطلب برای پاسخگویی به سؤالات آزمون، نیازمند اطلاعات بیشتر است.

اما در کتاب علوم و فنون، ۸ مثال از آرایه تلمیح ذکر شده است؛ از ماجرای منصور حلاج گرفته تا داستان منیژه و یوسف و فرعون و حضرت ابراهیم و خضر و آب حیات و حضرت موسی و فرهاد و مجنون و...؛ به طوری که داوطلب می‌توانست با مطالعه کتاب درسی و اندکی معلومات خارجی از داستان‌های مختلف به سؤال‌های مختلف این آرایه جواب دهد.

۱۱. تضمین

از تضمین فقط ۱ سؤال در گروه آزمایشی هنر مطرح شده که در آن مصراعی از حافظ در شعری تضمین شده است؛ در حالی که کتاب فقط به «ای روح لیلہ القدر - حتی مطلع الفجر» و «تبارک اله تبارک اله - تبارک اله احسن الخالقین» اکتفا کرده و به نظر می‌رسد سؤال آزمون دشوارتر از سطح کتاب بوده است. در کنکور اختصاصی علوم انسانی نیز سؤالی از این مبحث نیامده است.

عروض و قافیه

در سؤالات اختصاصی گروه علوم انسانی، ۵ سؤال در باب تشخیص وزن از نوع تشخیص بیت هم‌وزن یا متفاوت و یک سؤال مبنی بر تشخیص نام وزن وجود دارد. دو سؤال از بحث اختیارات شعری مطرح شده و دو پرسش هم به صحت قافیه اختصاص دارد که همگی در سطح کتاب درسی است و برای پاسخگویی نیازی به اطلاعاتی علاوه بر آموزش‌های کتاب‌های علوم و فنون ندارد.

نتیجه گیری

بررسی آزمون سراسری در گروه‌های آزمایشی پنجگانه، نشان داد که در بخش دستور زبان بر خلاف آنچه منطقی به نظر می‌رسد، اغلب سؤالات گروه‌های هنر و زبان‌های خارجی از سایر گروه‌ها و نیز از محتوای ارائه شده در کتاب‌های فارسی دشوارتر است؛ اما در بخش بلاغت، این تفاوت کمتر است. انطباق سؤالات با محتوای کتاب‌ها در این قلمرو نشان می‌دهد جز در یک مورد که در گروه زبان از ایهام تناسب سؤال شده در حالی که این آرایه در کتاب درسی معرفی نشده، بقیه مباحث در کتاب درسی آموزش داده شده؛ اما آنچه موجب ضعف داوطلبان در پاسخگویی به سؤالات می‌شود، اختلاف سطح مثال‌های کتاب درسی با ابیات مطرح شده در آزمون سراسری است. در گروه آزمایشی علوم انسانی نیز سؤالات آرایه‌های ادبی و عروض و قافیه بررسی شد که نشان داد تقریباً در همه موارد پرسش‌ها در سطح کتاب درسی است و مثال‌های متنوع کتاب‌های علوم و فنون ادبی می‌تواند راه‌گشای داوطلبان این رشته در پاسخگویی به این دسته از سؤالات باشد. تنها مورد قابل نقد در این آزمون که در واقع به مطالب کتاب درسی برمی‌گردد، عدم اشتغال بر سؤالات زبانی است که در نتیجه آن، داوطلبان این رشته در بخش قلمرو زبانی (دستور زبان) مورد سنجشی برابر با دیگر گروه‌های آزمایشی و حتی آسان‌تر از گروه‌هایی مثل زبان و هنر قرار می‌گیرند که با توجه به اهمیت احاطه ایشان بر مباحث زبانی در این رشته، مناسب به نظر نمی‌رسد. البته در قلمرو زبانی شاهد تفاوت فاحش مثال‌های کتاب درسی با ابیات و جملات مطرح شده در آزمون سراسری هستیم. در واقع کتاب‌های فارسی جدیدالتألیف که آموزش‌های زبانی آنان عمدتاً بر پایه

مثال بیانی و سؤالی است، در این بخش اغلب به مثال‌های ساده‌ منشور عاری از نکات خاص اکتفا کرده‌اند. این امر مانع درک دقیق و همه‌جانبه دانش‌آموزان از نکات دستوری می‌گردد و صراحتاً آنان را به سمت کلاس‌های کنکور سوق می‌دهد. با همه این‌ها، سؤالات آزمون ۹۸ در یک نگاه کلی نسبت به سال‌های قبل، بیشتر بر پایه کتاب و مبتنی بر درک عمیق دانش‌آموزان از نکات زبانی است و حذف سؤالات قابل بحثی چون شمارش تعداد تکواژهاو تأکید بیشتر بر تشخیص نقش دستوری، مؤید این مسئله است. البته نقش دبیران ادبیات نیز در این مقوله بسیار حائز اهمیت است. ایشان می‌توانند با شرح آرایه‌های مهم متون مندرج در کتاب درسی، ضمن تبدیل کتاب به مجموعه‌ای از مثال‌های مفید، درک دانش‌آموزان از آرایه‌های ادبی را ارتقا بخشند.

بر پایه نتایج حاصل از این پژوهش، به مؤلفان کتاب‌های درسی پیشنهاد می‌شود در بخش قلمرو زبانی و ادبی بر کمیت و کیفیت مثال‌های بررسی‌شده بیفزایند. ضروری است دانش‌آموزان در کتاب درسی با مثال‌های شعری دشوارتری در هر مبحث مواجه شوند تا در کلاس درس از دانسته‌های دبیران خود بهره‌برند و برای تقویت قدرت تشخیص، نیازمند مراجعه به کتاب‌های کمک‌آموزشی و کلاس‌های کنکور نباشند. همچنین به طراحان سؤال پیشنهاد می‌شود با طرح سؤالات عمیق اما آسان‌تر از نظر شکل، توانایی واقعی دانش‌آموزان در درک مؤلفه‌های دستوری و بلاغی سنجیده شود. شیوه طرح سؤالات در آزمون‌های مورد بررسی به گونه‌ای است که بخش زیادی از وقت و انرژی داوطلبان صرف درک پیچیدگی‌های سؤال می‌شود. در واقع این شیوه پرسش اگرچه تا حدی هوش و مهارت‌های ادراکی داوطلبان را می‌سنجد، اما بیش از آن که احاطه آنان بر دانش زبانی و ادبی را بیازماید، بر مهارت تست‌زنی و سرعت عمل متکی است.

منابع

- اعتصامی، محمد مهدی (۱۳۹۰). «آزمون سراسری در ترازوی نقد». آموزش معارف اسلامی، شماره ۸۳: ۱۴-۲۱.
- جلال نژاد، سیدجمال (۱۳۹۴). روش تحلیل محتوای کتاب‌های درسی. تهران: دانش آفرین، رشد اندیشه.
- چگینی، مریم؛ خدایی، ابراهیم؛ فرزاد، ولی‌اله و ایزانلو، بلال (۱۳۹۸). «داده‌های گمشده در آزمون‌های سراسری ورود به دانشگاه: مبانی نظری و شواهد مبتنی بر داده‌های واقعی». مطالعات اندازه‌گیری و ارزشیابی آموزشی، دوره ۹، شماره ۲۶: ۷۱-۱۰۸.
- حاتمی، جواد و رضوانی‌فر، شیرین (۱۳۹۴). «بررسی تفاوت نمرات نفرات برتر گروه‌های آزمایشی ریاضی، تجربی و علوم انسانی در کنکور سراسری ۱۳۹۰ بر اساس سطوح شناختی بوم». فصلنامه اندازه‌گیری تربیتی، دوره ۵، شماره ۱۹، صفحات: ۱۶۳-۱۷۶.

- رضوانی‌فر، شیرین؛ فلسفی‌نژاد، محمدرضا و دلاور، علی (۱۳۹۵). «همترازسازی نمرات دروس ریاضی و فیزیک رشته علوم تجربی آزمون کنکور سراسری سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۸۹ براساس نظریه‌های کلاسیک و جدید اندازه‌گیری». فصلنامه اندازه‌گیری تربیتی، سال ۷، شماره ۲۶، صفحات: ۱-۳۳.

- رئیس دانا، فرخ لقا (۱۳۷۵). «تحقیق و بررسی محتوای برنامه درسی ریاضی دوره راهنمایی». فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره ۲، صفحات ۸۶-۱۰۷.

- رزمجو، سید آیت‌الله (۱۳۸۵). «تحلیل محتوای پرسش‌های اختصاصی گروه آزمایشی زبان انگلیسی آزمون سراسری ورودی دانشگاه‌های کشور». علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، شماره ۴۶: ۶۷-۷۵.

- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۶). علوم و فنون ادبی (۱). تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

- _____ (۱۳۹۷). علوم و فنون ادبی (۲). تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

- _____ (۱۳۹۸). علوم و فنون ادبی (۳). تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

- _____ (۱۳۹۶). فارسی (۱). تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

- _____ (۱۳۹۷). فارسی (۲). تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

- _____ (۱۳۹۸). فارسی (۳). تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

- قاسمیان، خسرو (۱۳۷۶). «ارائه روش‌های کاربردی برای بهبود کیفیت آموزش زبان و ادب فارسی». در قلمرو آموزش زبان و ادب فارسی (ص ۱۶۵-۱۵۶). تهران: انتشارات مجمع علمی آموزش زبان و ادب فارسی.

- کاووسی‌نژاد، سهیلا و زهرا زندی‌مقدم (۱۳۸۲). «وضعیت آموزش دستور در نظام آموزش و پرورش». مجموعه مقالات پنجمین کنفرانس زبان‌شناسی (ص ۶۳۲-۶۷۲). دانشگاه علامه طباطبایی.

- محمدی باغملایی، حیدر (۱۳۹۵). طراحی تدریس برای یادگیری (راهبردها، روش‌ها و فنون تدریس). تهران: رشد.

- ملکی، حسن (۱۳۸۹). برنامه‌ریزی درسی (راهنمای عمل). تهران: پیام اندیشه.

- ایزانلو، بلال؛ گرامی‌پور، مسعود و ترکاشوند، علی (۱۳۹۵). «کاربرد مدل چندگزینه‌ای در تحلیل سؤال و مقایسه برآزش و آگاهی آن با مدل سه پارامتری (مورد: بخش زیست‌شناسی آزمون سراسری ۱۳۹۱)». مطالعات اندازه‌گیری و ارزشیابی آموزش، سال ۶، شماره ۱۶: ۱۱-۳۹.

- Harrison, A. G. (2011). "How Do Teachers And Text Book Writers Model Scientific Ideas For Students?". Science Education, Volum 11-Number 3: 35-101.